

Даниленко Л. В.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА, КІНО І ПІСНІ В ІНТЕРТЕКСТІ РОМАНУ С. ОКСЕНИКА «ВБИВСТВО П'ЯНОЇ ПІОНЕРКИ»: КОДИФІКАЦІЯ РЕТРОЧАСУ

У статті розглянуто інтертекстуальне тло в романі Сергія Оксеніка «Вбивство п'яної піонерки». Ідеться про використання художньої літератури, кіно і пісень як джерела зображення ретрочасу. Виявлено, що система мікротекстів в основному тексті відображає атмосферу 1960-х років.

Проаналізовано цитати, алюзії, стилізацію як прийоми для художнього конструювання суспільних і моральних проблем того часу. Визначено, що цитування чужих текстів у романі забезпечує своєрідну поліфонічність основного тексту, увиразнює часовий пласт мистецьких пріоритетів і рівня культури персонажів. Використовуючи чужі тексти, автор розраховував на ерудицію і мистецькі уподобання читача, зробив натяки на характери відомих героїв літератури, кіно та естради.

Вказано на те, що завдяки інтертексту у площині постпам'яті активізовано промовисті деталі, відчуття та емоції, які розвінчують радянський міф і пояснюють проблеми сучасного українського суспільства.

Ключові слова: інтертекст, ретророман, алюзія, цитування, цитації, стилізація.

Соціальний, історичний, культурний і духовний досвід українців є багатим джерелом для художнього осмислення втраченого і набутого, тієї сконцентрованої енергії, що переходить у категорію пам'яті, єднає покоління, розгортає часовий простір. Інтимність і відвертість в ілюструванні минулого створюють певну інтригу, увиразнюють нові акценти на явищах, що набувають у пам'яті «музейної» вартості. «Ставлення до минулого визначає не тільки сучасний стан речей, воно визначає також стан нашої мисленнєвої культури, її здатність до переоцінювань кардинально важливих категорій», – пише Я. Поліщук [3, с. 166]. Найголовнішою ознакою інтересу до художнього висвітлення ретрочасу Ю. Ганошенка називає «особливу атмосферність крихкої, проте притягальної міфологічно-ностальгічної дійсності, в якій індивідуальний, суб'єктивний, екзистенційний час персонажа є набагато вагомим від часу історичного...» [1, с. 27]. Категорія пам'яті в сучасній українській прозі багатогранна і багатозначна. Критичне осмислення пережитого і відновлення старих декорацій із певними образами-символами автори вкладають у стилізований міф минулого.

Зображення ретрочасу в сучасній українській прозі має тенденцію до виявлення нових художньо-стильових та ідейно-змістових граней і дає

підстави для розширення напрямів літературознавчих досліджень. Підґрунтям для вивчення цього питання є праці Ю. Ганошенка, В. Даниленка, О. Забужко, Я. Поліщука та ін.

Останнім часом у творах про минуле вагоме місце посідає картина життя в СРСР. До радянського ретрочасу цілеспрямовано апелюють сучасні автори, представники покоління, що вийшло з умов колоніальної залежності. У романах Ю. Андруховича, С. Андрухович, С. Батурина, Ю. Винничука, П. Вольвача, О. Забужко, Є. Кононенко, А. Кокотюхи, В. Лиса, С. Оксеніка, С. Процюка та багатьох інших зворушливо і точно висвітлено парадокси доби. Перенесення в минуле активізує важливі ідейні смисли на емоційно-ілюстративному рівні, а іронія та ліризм загострюють суперечності між ностальгією і руйнуванням міфу про «щасливу» країну СРСР.

Художня інтерпретація радянського часу виразно виявляє два протилежні людські типи. Перший – носій національної моралі; він консолідувався всупереч колоніальним умовам, а в сучасних історичних процесах стоїть на захисті української державності. Другий – представник специфічної суспільної категорії, так званого совка; такий не може пристосуватись до нового часу, болісно ностальгує за радянським минулим, гальмує прогресивні процеси, шкодить

національній свободі України. Художня реконструкція пам'яті про життя в Радянському Союзі викриває знакові проблеми сучасної України. Це дає підстави стверджувати про актуальність запропонованого дослідження.

Метою статті є аналіз інтертексту в романі С. Оксеніка «Вбивство п'яної піонерки». Передбачено виконання таких завдань: 1) виявити взаємодію основного та сторонніх текстів, узятих із книг, кінофільмів, пісень; 2) охарактеризувати цитування, центоніми, алюзії, стилізацію як художні прийоми у відображенні героїв і подій у часовій площині; 3) вказати на ідейно-змістове навантаження інтертексту в романі.

«Вбивство п'яної піонерки» С. Оксеніка – роман, який представляє соціальний вимір життя звичайних громадян в Україні першої половини 1960-х рр. Декорація повсякденних реалій та атмосфера інтересів і стосунків людей – це яскрава динамічна ретроплощина, в якій пам'ять розкодовує замки «совкової» сутності. Мотив трагізму (труп школярки в ямі з вапном і розслідування вбивства місцевим міліціонером) на тлі безтурботного життя в селі Варварка сприймається як виклик системі, зануреної в обман, байдужої до особистості, обмеженої низкою соціально-культурних комплексів.

Заслугує на увагу манера художнього письма автора. Дотепні узагальнення, фіксування деталей, влучні характеристики та іронічне коментування подій і вчинків наповнені знаннями і відчуттями письменника, його досвідом та образами пам'яті.

Вагому художню роль у творі відіграє інтертекст. Використання цитат, центонів, алюзій, стилізації розширює та урізноманітнює часопростір, повно і яскраво характеризує героїв, створює чуттєвий колорит обстановки.

Цитування чужих текстів забезпечує своєрідну поліфонічність основного тексту, що дає змогу увиразнити часовий пласт мистецьких пріоритетів і рівня культури персонажів. Подано багато посилань на широко доступні в той час книги українських і зарубіжних авторів, на популярні пісні радянської естради і кінофільми.

Алюзії в романі сприймаються як своєрідні розмальовки образів, створені кмітливим і спостережливим оповідачем-художником. Розраховуючи на ерудицію й мистецькі вподобання читача, письменник робить натяки на постаті відомих героїв літератури, кіно й естради. У такий спосіб зображуються характери, зовнішність, уміння, здібності, бажання, стан чи звички дійових осіб основного тексту: «Він страшний фантазер. Як тореадор з Васюківки» [2, с. 28]; «І як до

того рівняння підступитися, я навіть не уявляв... Якби таку загадку Шерлоку Холмсу, він би...» [2, с. 36]; «А от тітка Оля: у білій сукні в яблуках – наче кінь Д'Артаньяна» [2, с. 59]; «Що воно ще? – перепитав я, мов Тарапунька Штепселя» [2, с. 37]; «...Я ж не Буратіно, та й не потрібен мені театр у підземеллі» [2, с. 107]; «...Раптом напружився мій малий, у якого й перед тим настрої був, як у Віцина перед пограбуванням складу» [2, с. 206].

Літературна тема в романі є своєрідною інтелектуальною грою, задуманою для оживлення ретроплощини. Акценти на читацьких пріоритетах виступають маркерами часового пласту і типів персонажів у ньому. Зокрема, сутнісне значення в змалюванні вчительки російської літератури і школяра Володі мають образи видатних літературних постатей (Жуля Верна, як уособлення дитячих захоплень, і Тараса Шевченка, як символа духовності українців). Хлопчик щиро вірив, що улюблений письменник Світлани Костянтинівни – Жюль Верн, і поділився з нею своїми міркуваннями, сподіваючись на підтвердження здогадки. Але отримав несподівану відповідь: «Я його взагалі не читала». Дитяче вміння підмічати суттєве викликало бурхливу реакцію: «Як же вона вчителькою стала?..» [2, с. 51]. Літературні смаки дитини і педагога показані в площині конформізму. Переживаючи емоційний вибух, Володя продовжував гру у «ворота противника»: «А Шевченка ви читали?». Учителька з гордістю відповіла: «Я майже цілий “Кобзар” знаю напам'ять». Висловлюючи обурення і дитячу ревність до святині, школяр вимовив: «А я ні». Це була різка іронічна неправда: «Півкласу засміялось, а півкласу сиділо приголомшливо. Хто ж не чув, як я торік на ювілейному ранку читав поему “Кавказ” від початку до кінця» [2, с. 51]. Життєві спостереження підлітка у пригодницько-детективній канві спираються на читацький досвід, що є стержнем роману. Обираючи для персонажа якнайвигідніше місце в художньому просторі, автор постійно орієнтується на цю рису.

Світогляд Володі наповнений літературними образами, якими він мислить, аналізує ситуації, пояснює для себе і для інших буденні речі або життєві виклики. Коли Санько звернувся розтлумачити вислів «ублюдок бандерівський», яким того назвав сусід Агент, Володя авторитетно посилається на хрестоматійний твір: «Ну, “ублюдок” – це російською мовою незаконнонароджена дитина. Як у “Катерині” Шевченка» [2, с. 184]. Поняття «бандерівський» хлопцеві вже складніше осмислити, бо в жодних книгах про це не

писалося. Розгадка страшної таємниці про виховання Санька в нерідній сім'ї та існування його справжніх батьків на засланні в Казахстані викликає в радянського школяра гостру невідповідність дійсного і замовчуваного. Він піддає сумніву зізнання друга про трагедію в родині. Ім'я Соломія (так називає рідну матір Санько) в ерудованого Володі асоціюється лише з повістю М. Коцюбинського «Дорогою ціною»: «Законна книжка... Отам жінку звать Соломія... Та хай мене ріжуть, я не повірю, щоб Санька читав “Дорогою ціною”» [2, с. 188].

У романі порушується проблема роз'єднання батьків і дітей через антилюдську сутність комуністичної ідеології. У цьому аспекті вагоме смислове навантаження має алюзія до «Гайдамаків» Т. Шевченка, а саме до епізоду вбивства Гонтою своїх синів. Зустріч Санька з рідними батьками в Карагандинській області переросла в жорстке протистояння: «Ну... я їм, що наші у відкритий космос вийшли... Леонов... А батько... Їдь, каже, до свого дому. Так усім краще буде. Бо... Ну, не договорив. Ти, каже, “Гайдамаків” читав?» [2, с. 345]. Натяк на подію, описану Т. Шевченком, наскрізно пояснює стосунки і почуття людей, яких розділила трагедія української національно-визвольної боротьби. У такий спосіб С. Оксенік розворушує переживання читача, не вдаючись в аналітичні подробиці. Історія із Саньком та його репресованими батьками-бандерівцями – сутнісна, досить щемлива і вражаюча сюжетна лінія роману «Вбивство п'яної піонерки». Вона заслуговує на окреме дослідження в контексті художнього розвінчування міфу про «щасливе дитинство» у СРСР.

У канві роману інколи використовуються сюжети книг інших авторів. Зокрема, привертає увагу переказування Володею страшного епізоду із твору «Голова професора Доуеля», «коли одного героя намагаються зробити божевільним» [2, с. 177]. Введення чужого тексту увиразнює внутрішній неспокій персонажа, посилює сприйняття моторошної ситуації, в яку той потрапив (перебування наодинці в темній кімнаті через вимкнення електрики під час грози). Завдяки введенню іншого тексту виразнішим стає пригодницький мотив, загострюється сприйняття дійсності. Крім уже згаданих книг, активно використовуються образи, сюжети чи окремі епізоди творів соцреалістичних дитячих авторів – А. Гайдара і Ю. Збанацького, а також італійського письменника, якого вітала радянська пропагандистська система, – Джанні Родарі. Використання відомих творів художньої літератури ілюструє світогляд і психологію дітей-персонажів, демонструє

їхнє соціальне середовище з системним ідеологічним нашаруванням. Міксування літературних інтересів головного героя показує гнучке формування його мислення. Свідомість хлопця фіксує всі життєві колізії.

Інтертекстуальність впливає на розвиток сюжету роману. Знакову роль в одному з епізодів відіграє популярна комедія, яка вийшла на екрани 1965 р.: «“Операция «Ы» и другие приключения Шурика” – не бачили? Хутко йдіть подивіться, якщо воно у вас ще йде. Ми з малим мало не обмочилися від сміху. Зал був майже повний, хоча це й робочий день...» [2, с. 44]. Посилання на фільм створює колорит атмосфери минулого, забезпечує правдоподібність персонажів та їхніх переживань. Відбувається взаємопроникнення двох творів – один продовжує життя іншого.

Взаємини і світобачення героїв влучно характеризуються текстами пісень, які міцно прижилися в соціумі й активно використовувалися в повсякденному житті людей. Яскравими й по-дитячому емоційними центонами з пісень супроводжуються думки Володі. Популярними пісенними фразами влучно й дотепно з його точки зору ілюструються вдача, поведінка і вчинки інших людей. Наприклад: зміна поглядів чи інтересів: «Как провожают пароходы? Совсем не так, как поезда» [2, с. 53]; наполегливість: «Хто хоче, “тот добийоцца”» [2, с. 63]; спостережливість: «[І усьо гляжу – глаз не отвожу» [2, с. 127]; порушення планів: «Дождичком встретил меня Ленинград» [2, с. 63].

Глузливо-викривально показані спостереження міліціонера Ревміра (ім'я походить від парадоксального за своєю сутністю поняття – «революційний мир»). Його світогляд окреслений обмеженістю радянського шансону. Цитати, що доповнюють образ, трансформовані відповідно до культури мовлення персонажа: «Тепер уже він “ваш син не такой, как бил вчера”» [2, с. 85]; «Буде їй “пастой, паровоз!”». Вона в мене зразу пойме, що вже не така, як була вчора» [2, с. 190]; «Общім, крепче за баранку держись, шофьор!» [2, с. 329].

Критичне ставлення до життя має різні смислові контексти в культурному досвіді ерудованого школяра і уповноваженого міліціонера. Це один зі способів показати площину соціуму, в якому по-різному виявляються моральні якості людей. Подаючи ряд цитат в українськомовній інтерпретації або російськомовній транслітерації, С. Оксенік точно визначає шаблонність культурного контенту в радянському середовищі. Такий художній прийом створює ефект карика-

турності, парадоксальності, інтуїтивного сприйняття несумісних речей.

Активізація сюжетів і образів художньої літератури, кіно та естради, що представляють інтертекст у романі, спрямовано на встановлення міцного взаємозв'язку: автор – герой – читач. Твори радянського мистецтва, згадані С. Оксеніком, як правило, відомі широкому загалу і тому можуть виконувати об'єднувальну роль цього ланцюжка, пробуджувати спільні переживання, викликати однакові асоціації, формувати одні й ті самі уявні образи.

Письменник створив оригінальне художнє тло з інтертекстуальним звучанням, у якому промовисті деталі активізують емоції та розширюють уяву. Одні читачі тішитимуться ностальгіч-

ними переживаннями, допоки не наткнуться на «гострі камені» незручної, але важливої правди. Інші вже від перших сторінок зрозуміють іронію, відчують гіркоту суперечностей багатьох явищ, з яких формувалася антигуманна й антинациональна тоталітарна система не надто віддаленого від нас минулого. Розкодування ретропам'яті пояснює проблеми сучасного українського суспільства, якому вкотре випало на долю обстоювати національні інтереси.

Прозові твори про радянський час активно поширюються в жанрових різновидах і тематиці. Виокремлюються художньо-стильові тенденції, цікаві модифікації, ідейні смисли. Ці категорії заслуговують на подальше ґрунтовне літературознавче дослідження.

Список літератури

1. Ганошенко Ю. Археологія психічного: онтологія часу в сучасній українській прозі. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія: Філологія. Літературознавство / Чорном. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2015. Т. 259. Вип. 247. С. 24–28.
2. Оксенік С. Вбивство п'яної піонерки: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 352.
3. Поліщук Я. Реактивність літератури. Київ: Академвидав, 2016. 192 с.

L. Danylenko

LITERATURE, CINEMA AND SONGS IN THE INTERTEXT OF SERHII OKSENYK'S NOVEL “THE MURDER OF DRUNK PIONEER”: THE CODIFICATION OF RETRO-TIME

The article is devoted to the specific of the visualization of the Soviet retro-time in the novel by Serhii Oksenyk “The Murder of Drunk Pioneer” (2018). It is noticed that modern Ukrainian writers rethink the memory of life in the Soviet Union more and more often. Many of them were the contemporaries of the Soviet era. They represent their personal memories and feelings, stylize the past, reflecting the paradoxes of that epoch and combining satirical-revealing and sensual-intimate aspects.

The article considers the intertextual background in the novel of Serhii Oksenyk “The Murder of Drunk Pioneer”.

The main text reveals a system of microtexts, taken from the books of Ukrainian and foreign authors, which were available in the Soviet period, and quotes from cinema and songs popular in the 1960s.

The article analyzes the quotation, quotes, allusions, stylization as reception of the social and moral problems of the past time.

It is indicated that real life and atmosphere of people's interests in the plot of the novel is dynamic and sensual. In the intertextual projection, memory restoration takes place.

It is concluded that the quotations of the other authors' texts provide a polyphony of the main text, identify the time series of artistic priorities and the level of the culture of characters. The author relies on the readers' erudition and artistic preferences, presenting the images of famous heroes of literature, cinema, and pop culture.

Much attention is given to intertext, an important tool to demonstrate the problem of suppression of the Ukrainian national struggle and to identify the anti-human essence of the communist ideology.

In this novel, the intertext helps to express acute details, feelings and emotions, which dispel the Soviet myth, activating and explaining the problems of the contemporary Ukrainian society.

Keywords: intertext, retro-novel, quotes, quotation, allusions, stylization.